

ההערכה לגיטו קונסטנטינזיה

ישעה טרונק
ניו יורק

שקייטה של קווטנה היהודית

באותו יום אספו הגרמנים את כל הגברים — יהודים ונוצרים — בכיכר השוק. הם חקרו על הנשק שנמצא ברשות הגברים והחרימו אותם אפילו אולרים ומיספריים. שעתם עמדו הגברים בפחד גדול בכיכר השוק, עד בוואו של קצין גרמני ובפנותו אליהם בשפה הפולנית תבע מהם למסור את הנשק באימנו בעונש-מוות.⁴

יומיים לאחר מכן, ב-19 בספטמבר, ערכו שלטונות הכיבוש הגרמנים מצוד על היהודים. יחד איתם נעצרו מיספר פולנים. כולם רוכזו בכנסייה ובאולם קולנוע ולאחרليلת שלים במעצר שאיפלו לא ניתן לאדם לעשות את צרכיו הם שולחו לעבודות כפייה. כ-200 איש נשלחו למחנה-שבויים אורהיים ליד לנץ'יאן שם קיבל איש-איש מספר אישי ושולח לעבודות-פרק שבו מלות מכות נמרצות בלי שיבוא אוכל לפיו. לאחר שהיה במשך ארבעה ימים במחנה נשלחו חורה לבתייהם.⁵

בנובמבר פורסם צו של השלטונות הגרמניים לפיו חייבים היהודים לענוד סרט צהוב על הזרוע. הסרט הוחלף בעבר זמן "מגן-דוד" גוזר, כדי שוב להחליפו בסוף אפריל ב-"מגן-דוד" מלא (10 ס"מ גודלו) אותו נשאו על החזה ועל הגב; ובאותו חודש יצא הצו האוסר על היהודים להיראות אחרי שש בערב ברחובות פולנים אחרים השעה 8 בערב), להלך על המדרכות⁶ וכן נאסרה השיטטה.⁸

לפי הוראות שלטונות המשטרה הגרמנים כונן ראש-העיר משרד מיוחד למטרות החרמה. הגרמנים תבעו החרמות אף אצל הפולנים, אך למעשה בוצעו ההחרמות אצל היהודים בלבד.⁹

מפרוץ המלחמה ועד הגירוש לגיטו

(16.6.1939 — 1.9.1940)

קווטנה שכנה בנטייה-החברה בין פויין לווארשה, בנתייב הקרבות הכבדים שניהל הצבא הפולני שנסוג בפני הטורים הממנעים של הגייסות הגרמניים בין ה-13 וה-17 בספטמבר 1939. כבר ביום הראשון של המלחמה, ב-1 בספטמבר בבוקר, הופצצה תחנת-הרכבת, בה המתינו המגויסים הפולנים לבוא הרכבת. ביום זה נפלו כ-120 הרוגים וכ-200 פצועים. למחרת היום הופצצה רכבת אורהית וקצירה היה — מיספר רב של הרוגים ופצועים.¹

העיר עצמה סבלה מעט מההפצצות אלה — נהרסו 5 בתים יהודים שבהם ניספו 16–18 יהודים.² אולם העיר נתמלה פצועים — חיללים ואורהים. הם תפסו לא רק את בתיה-החולים, ואף בבית-הכנסת, בבית-המדרשה ואףלו בתים פרטיים שכנו הפצועים. הם היו שרויים בתנאים איוםים — ללא עזרה רפואי, ללא תרופות ומזון.³

בין ה-13 וה-17 בספטמבר התנהלו בסביבות קווטנה קרבות מרירים — הצבא הפולני הנסוג הציג התנגדות נואשת והיסב אבידות כבדות לאויב. אולם גורל המלחמה כבר נחתם. ב-16 בספטמבר בשתי-תשובה חדרו הגרמנים לעיר. היהודים לא יצאו באותו יום מפתח ביתם והסתגרו בהם על מנעל ובריח.

¹ כל ההצלחות — בסוף המאמר הוזה באידיש, עמ' 352.

„גאנטינס“. יהודים הוסיפו לרכוש פאטנטים בעירה הפולנית, ולאחר מכן אצל השלטונות הגרמניים ונילו מכך עד לגירוש לגיטו.¹⁹ המשך נהנה אףלו מקוניקטורה נוחה עקב הסיבה הבאה: לאחר ששיטתי פולין המערבית סופחו לריך הגרמני,²⁰ שכנה קוטנה על הגבול שבין הריך והגנראל-גוברנמנט והחל שם לפרוח סחר של סחורות מוברחות, בין שתי הפרויביג'יות. „העסקים שיגשו“ — מעיד מקור אחד.²¹ נוסף על כך, גם הצבא הגרמני היה קונה הרבה בשלהו את המחר הנדרש. שמה של קוטנה יצא למרחוקים כ„גינה של שלוחה ושבוגר ליהודים“.²² אך החל ממועד פברואר 1940 הורע המצב. קודם לכך החל השלטון „לטפל“ בפליטים שהתרכו במספר רב בקוטנה.

כניסת הגרמנים והגניות האכזריות הראשונות, עוררו אצל היהודים בהלה ומבוכה נוראה. כבר בשבועות הראשונים לאחר פלישת הגרמנים בוצעו גירושים של קהילות רבות במחוזות פוייזן ופומרניה. גל אנשים עצום הציף את שטחי החזיות. הכל ברחו. ברחו מקו החזית לערים השוכנות בקרבת מרכז הארץ. ברחו מעיר לעיר, מהעיר הקטנה לגדולה יותר וכן להפץ. ברחו לוארשה, לגנראל-גוברנמנט ולברית-המועצות; ממקום בו מיד החלו התנצלויות והגניות האכזריות למקום בו הגרמנים טרם גילו את פרצוף החיתי. חלק מתושבי הקבועים עזבו את מקום מגורייהם ומיד הוא התמלא בחדים שזה מקרוב באו. מובן, שגל ההגירה-הפנימית לא פסק אף על קוטנה. גם מקוטנה ברחו, לגנראל-גוברנמנט, לסקרביניאן, ווארשא וכך. הנעור ברוח ברובו לברית-המועצות.

לעומת זאת, קוטנה קלטה זרם גדול של פליטים שהגיעו אליה מערים אחרות. אחת הסיבות לתופעה זו הייתה נעוצה בעובדה, שכאן לא לבש המשטר הנאצי בתקילתו צורות אכזריות וברוטאליות כל-כך כמו בולוצלבק השכנה, שם בוצע רצח המוני בלילה כל-נדרי — כשבוע לאחר כניסה הצבא הגרמני לעיר, וימים ספורים לאחר מכן, ב-24 בספטמבר, הם העלו באש את שני בתיה-הכנסת²³ שבמוקם. משום כך השתחו פליטים יהודים רבים בקוטנה.

בנידון זה מצויות בידינו ידיעות סטטיסטיות מסווגות שנחנכו ב-1940 ולאחריה, ככלומר מאמצע חודש אפריל 1941, שנה לאחר הקמת הגיטו ולאחר שחילק גدول מהפליטים עזב את העיר בפקודת השלטונות הגרמניים. לכן יש להניח, כי מספר הפליטים עד לגירוש (2.10.1940) היה גדול בהרבה.²⁴ נתונים הסטטיסטיים של הד. S. J. (Jüdische Soziale Selbsthilf) מס' 25, מסוף 1940, נמסר שמספר תושבי הגיטו הקוטנאי הוא 8000 איש, ביניהם 1415 זרים, ז"א 22.1%. חלק מסוים של הפליטים חזר למקום מושביהם הקודם (למשל לולוצלבק). המועצה דאגה לרשויות-נסיעת עבר הפליטים שהחליטו לחזור לגיטאות מושביהם הקודמים (שם, עמ' 48).

לפי רשימת התושבים היהודיים בגיטו קוטנה מסוף אפריל 1941 שנשתמרה בידינו, היו על 6604 נפשות שמנה הגיטו, 1340 פליטים, ככלומר 20.3%, מהם: 281 מלולוצלבק, 102 מאלכסנדרובי-קויאויסק, 121 מלודז', 108 מקליש, 83 מצ'יכו-צ'ינק, 65 מדברין, 62 מווארשא, 55 מטראז, 38 מלובין, 21 מבידגושט, 45 מליפנה, 44 מפיאנטקה, 19 מקרשניביץ וגומביאן השכנות, 8 מדאנציג, 6 מצ'נסטוכב, משפט, לוקוב וביאליסטוק 4 פליטים מכל אחד מהמקומות הללו, 1 מגרודנה, 8 מגרודז'יונז, 4 מלמברג, 2 מפייזן ואפילו 3 יהודים מברלין, ברסלאו וניירנברג (קרוב-לודאי מגוריishi חדש אוקטובר 1938) וכן פליטים מושרה ארוכה של יישובים קטנים וגדולים (לרבות כפרים) נוספים.²⁶

בכוונה הבנו את הרשימה המפורטת של היהודים הזרים בגיטו קוטנה, כדי להצביע על היקף התפשטותם של גלי ההגירה היהודית הפנימית, שגאו בשנה הראשונה לכיבוש הנאצי. קוטנה תפשה מבחינה זו עדמה מיוחדת, שכן היה זה העיר היהודית הגדולה ביותר על הגבול בין „ורטלאנד“ והגנראל-גוברנמנט.²⁷

האוכלוסייה היהודית הייתה צפופה תמיד לנגישות ולמעשי-טרור, החל בחטיפות לעובדי-כפייה וכלה במשי רצח ושוד. במיעוד הצעין באכזריותו וסדיום שלו ראש הגיסטאפו המקומית, שטאדיע, אותו כינו היהודים „געניעק“, או „נחום“ („גאנטינס“). מspark נראה ברחוב מיד נתעורה בהלה בקרב היהודים. הוא היה פורץ לבתי היהודים ומרבץ לנערות יהודיות בפוקדו עליהן להתפשט ערומות. מפחד בפנוי היו יהודים קופצים דרך החלונות בשוכרים ידים ורגלים.¹⁰ הוא נzag בערימה ותיכים. את פניו חבריו מועצת-הזקנים הממנונים¹¹ היה מקבל כשאקדח מונח על שולחנו ונושא בפניהם נאום על תפkidם לשפט בשבי לו דירה מידות אירופיות. המועצה הייתה חייבת לשפט בשבי לו דירה מפוארת שהוזאתה עלו 15 אלף וחובים. נzag לשולח לקהילה בחוראות פולניות כדי שייצטידו שם במלבושים מכף רגל ועד ראש. את הפעלים היהודים שעבדו למען היה מכפה מכות רצח. המועצה חייבת היה להשלם לעוזרו, „פולקס-דוויטשה“, משכורת חודשית קבועה. פעם פקד להביא לבתו ספר-תורה ולעתים קרובות ביצע חיפושים למטרות שוד וככ'.¹²

ג. קאם בגיטו

אבל „געניעק“ זה לא יהידי היה. עוזרו לו מכל העברים מהנהה להתעלל וללעוג ליודים חסרי-המגן, לא התנזרו גם נציגים אחרים של השלטונות הגרמניים.

באחד הימים פרצו אנשי צבא גרמנים לבית-המדרשה וחתם איום באקדחים גירשו את המתפללים לשוק. שם הם אולצו לאסוף במו ידיהם את דומן הסוסים ותווך כדי כך הוכו באכזריות.¹³

ב-11 בנובמבר¹⁴ בוצעו מאסרים של עסקנים ציבוריים, יהודים ופולנים כאחד. הם הוחזקו במאסר עד סוף דצמבר והיחס אליהם — לפי העדויות — היה הוגן למדי.¹⁵

בדצמבר הוקמה ליד „מועצה הזקנים“ מחלקת-עבודה יהודית וכן הושם הקץ לחטיפה הפרראית של יהודים לעבודות-כפייה. כל האוכלוסייה הגברים היהודים בין 14 ל-60 שנה חוויבו להתייצב פעמיים בשבוע לעבודות-כפייה אצל הגרמנים תחת משטר חמור מאד. בשעת העבודה ספגו היהודים מכות רצח.¹⁶ ב-15 בנואר 1940 פורסם הצו לפיו נשים יהודיות בגיל 18–23 חייבות להתייצב פעמיים בשבוע לעבודה. „הן אומנו שם אמונה שונאים“. ¹⁷

בניגוד לדכאות הנפשי של היהודים עדין היה המצב הכלכלי נסבל, ואפילו מניה את הדעת. פרט לכך מקרים של חרמת חנויות יהודיות ומפעלים תעשייתיים כמו טחנות-קמח,¹⁸ לא הופרע הסחר היהודי ולא הופקדו „קומיסרים“, ככלומר

לייהודים וכי עומדים להגיע שבויים צרפתים אשר יוחזקו שם. אך מפיהם של נציגים אחרים של השלטונות הגרמנים נשמעו דברים אחרים. כך סיפר בסוד ראש המשטרה,⁴⁰ שהיה נהוג לתפור בגדיו אצל חיטאים יהודים, כי אין להאמין כלל לראש העירייה, שכן הגרמנים מכינים כאן מהנה-רייכו ליהודים וכל מי שיוכלו — יברח מהעיר.⁴¹

כהקדמה לגרוש כלוא הגרמנים כמה מבין עשרי היהודים בבניין מונופול הטבק. הפשיטו אותם ערומים ושדרדו מהם כל חפצי ערכם. אנשים אלה הוחזקו בני עירובה עד לביצוע הגירוש.⁴² אור ליום א', ה-16 ביוני 1940, בשעה שתיים עשרה בלילה, העירו את כל היהודים והודיעו להם, כי למחרת בשעה 6 בערב חייבים כולם להימצא בתחום "קונסטנツיה". על הפלננים נאסר היה לצאת באותו יום מפתח ביתם. לשם ביצוע הגירוש הובאו כמה עגנות מהסבירה וכן השתמשו בעגלות וסוסים של יהודים. את מצעם של היהודי קוטנה לתוך הגטו מתאר עד ראייה במלים אלה: يوم בלתי נשכח... בליווי של ס"א, גסטapo, משטרת העור ואחרים מובל המון בני אדם, כשהם מוכנים תוך כדי הליכה. על עגנות יד העמיסו את שאירת משק ביתם. הנשים עמוסות שקים על כתפיهن, פוכרות ידיים ביאוש. עצוקות מבוגרים ובכיס ילדיהם התערבבו בצעקות-פרא של השודדים הגרמנים. הגרווע ביוטר נתרחש ליד בנין העירייה, לשם הובאו טוסים ועגלות. אנשים נאחזו בקרשי העגלות, עצרו טוסים, הינו זה את זה. כל אחד רצה להקדים את חברו כדי לחתוף מקום להעמיד בו מיטה ודבר זה הושג רק בכוחו, או שזכה בכך מי שהיה הראשון. לעת ערב ב"קונסטנツיה" נרדמו הילדים בחוץ, עייפים ורעבים לאחר יום התלאות הטרagi. והאהמות מלאו מלאות של תפילה וכאב...⁴³

ועדי-ראייה אחר מספר: בדרך נערכה ביקורת. תוך כדי כך עסקו הגרמנים בשוד, חטפו גברים לעובודה. بعد עגלה קטנה שלמו 100—200مارك. העגנות היו ברשותה של מועצת הזקנים.⁴⁴

ב. תנאי הדיוור

קשה לדבר על "תנאי דיוור" כאשר על שטח של בית חרושת הרב רוכזו קרוב לשבעת אלפיים נפשות.⁴⁵ בחמשת הבניינים של בית-החרושת גרו קודם לכ-200 נפשות. בקץ הסתדרו עוד באולמותיו ההרושים לממחזה של בית-החרושת ובכל מקום שניתן אי-ఈשו. האומללים התגוררו תחת כיפת השמיים, באhallim, באולמותיו ההרושים לממחזה של בית-החרושת. מtower חמישת הבניינים נמסר נאלצו לעبور לבנייני בית-החרושת. מtower חמישת הבניינים נמסר אחד על ידי "מועצה הזקנים" לבית החולמים. בבניין שני התגוררו חברי המועצה, פקידיה ומשפחותיהם וכן אנשים שעיריהם שלחו מטה המשלטונות (כגון דלת-העם הצטופה במסדרונות). בעוד זכות זו במיטב כספם.⁴⁶ דלת-העם הצטופה במסדרונות, בעליות גג, במרתפים, באולמות הפתוחים לממחזה של בניין הקומות בהם השתוללו סופות שלג וסערות.⁴⁷ תושב אחר של הגטו מספר, כי הוא גר יחד עם משפחתו בת שמונה נפשות בדירה חווירים בגובה של 1.60 מ'.⁴⁸ בניין בית-החרושת חולקו לבlokים, בבלוק מספר שמונה שנמצא בקומת השנייה, גרו 15 משפחות. בימות החורף היו הכתלים והתקרה מכוסים קרחת. כלי המטבח והבגדים היו תמיד רטובים ולא נמצא כלל מקום יבש.⁴⁹ חדרו ברוחב של שני מטרים איכלס 20 נפשות.⁵⁰

טרagi ביוטר היה מצב אספקת המים. משאבה אחת צריכה היהת לספק מים ל-7000 נפשות. בשבייל דלי מים נאלצו בני אדם לעמוד בתור עד לשעות הלילה. שלושה בתים שימוש היו בכל אותו שטח. לא קsha כלול לתאר איזה גיהנום יצרו הגרמנים ב"קונסטנツיה" לשבעת אלפי היהודים של קוטנה והאחרים שבאו לעיר.

ג. תזונה

בזמן הראשון, היינו עד לפרוץ מגפת הטיפוס, היה המצב הכלכלי חמור למדין, אך אי-ఈשו עוד הסתדרו, שכן שחיתות לא'

דומה לה מבחינה זו הייתה פיאטריקוב אף היא על גבול שני מחוזות אלה.²⁸ רבים מתושבי קוטנה נמצאו בווארשא ובסוף 1940 אנו מוצאים שם 241 פליטים מקטנה (ארכיוון רינגלבלום מס. 41 ע' 4).

תודות לנצח הכלכלי הנוח-יחסית נמצאת להם, לפלייטים אלה, מקום לנור ומזון. הוועד המיווה, שעסקנו הבלתיים היו יואב בורובסקי ואיקה, גבה מתושבי העיר תשולם מיוחד לטובת הפליטים. אך הפליטים לא סמכו על הסיעוד בלבד שקיבלו מ"מועצה הזקנים", שכן הסיעוד לא יכול היה לספק את צרכיהם,²⁹ והקימו ועדים מקומיים אשר השתדלו להוזע ע"י מוסדות שמהווים לעיר. במקtab אל הג'וינט בווארשא מיום 15.5.1940 מודיעים פלייטי ולוצלאבך שהקימו ועד סיוע משליהם ומקשיים הקצתה מאות הג'וינט.³⁰ נסיוון דומה עשו גם פלייטי קאליש,³¹ אך המיסמכים אינם מוסרים אם הדבר עלה בידם. מצבם של הפליטים שננטשו את בתיהם ואת כל רכושם היה, כמובן, קשה מזה של היהודי העיר ועל רקע זה נתגלו חיכוכים עם הוועד, אשר בראש וראשונה דאג לעניין העיר.³² זו הייתה הסיבה לכינונם של אותם ועדים פלייטים מקומיים.

ב-12 או ב-15 בפברואר 1940 הגיעו לעיר קבוצה של "פולקס-דיזטשה" ממחוז גסטינגן והחרימה אצל שמנונים אחדו מהתושבים היהודיים רהיטים ולבנים³³ בשביל הקולוניסטים הגרמנים שהובאו משטחי הריך. היה זה גול במלא מובן המלאה. הגרמנים החרימו כל מה שהשיגה ידם: רהיטים יקרים ערכו שימשו להם כעצים הסקה.³⁴

בו בזמן, כפי שמוסר מקור אחר, נערך נסיוון לשלה אש בבית-הכנסת. לאחר שהנסיוון הראשון לא עלה בידיהם, השתמשו הוצרים בפעם השנייה, בשעתليل מהאחרת, בbenzin, ולאחר שגם נסיוון זה לא הצליח עקרו את המשקופים והציתו בהם את בית-הכנסת. מבית-הכנסת לא נותרה אלא חורבה. בשני המקרים הראשונים הרשו השלטונות לכבות את הדלקה, אך במקרה השלישי הם מנעו זאת תחת איום ביריות.³⁵

מרקורי התעללות בייהודים תכפו יותר ויותר. וכך נרצח בפראות חייתית מנהם קורן³⁶ בגל עמידתו האמיתת בשעת קירה בgestapo. קרו גם מקרים של חדרה בלילה לבתים יהודים ונסיונות לאנוש צערות יהודיות.³⁷

במרץ 1940 פינו השלטונות את הדיירים היהודיים ממספר בתים במרכז העיר והרסו בתים שלמים בשכונה שהיתה מאוכלסת כולה ע"י יהודים. במחצית מאין של אותה שנה גבר מסע פינוי היהודים מבתייהם וקיבל אופי של פינוי המוני; מאות משפחות הגיעו בשל כך. המגורשים שכנו במחסני המונופול לטבק אשר הפקו אח"כ "מחנה מעבר" (דורכגאנס-לאגר). שם הם עונו באכזריות רצחנית ושדרדו מהם את כל החפצים שהביאו אתם ברשות השלטונות (כגון דרייל להקל על מעשי השוד³⁸). פרשה זו נמשכה עד סוף מאי ואו נשתרר לזמן-מה שקט, שקט שלפני סערה.

הגורש והחיצים בಗטו

א. הגירוש

בימים החורף בין השנים 1939—1940 שרויה הייתה האוכ"ל לוטה היהודית באימתה "איבריזידונג". ובعود חביבותיהם ארוזות ציפו לסתופו של החורף הקשה.³⁹

הגיא האביב. אך הלח הרוח העצבני לא נשנה. האנשים חשו כי מתקרבת פורענות חדשה. בתחילת יוני 1940, שבועיים לפני שהיהודים נכלאו בגטו, הבחינו במעשים חשודים בתוך חורבת בניין בית-החרושת לסוכר "קונסטנツיה". — בו כלוא הגרמנים את שבויי המלחמה מהצבא הפולני — עתה נצטו נשים יהודיות לנכות את הבניין וכל השטח על חמשת בנייניו גודר בחוטי תיל דוקרני. השערות שונות הילכו בעיר בקשר למעשים אלה ונפוצו שמועות מבהילות. מה"לאנדראט" הבטיחו כי אין לכל זה שייכות

לאחר כשלון זה נפסקה כמעט לחדותין אספקת מזונות מוברכים והרעב פשט בגיטו בימים רבים, במילויים, כאשר הפקת המזון מוחז ליום — 100 גרם לנפש.⁵³ אך כבר קודם לכן, בסתיו 1940 הוגבל ביותר המשך הבלתי לגאלי עם הצד "הארדי". בغالל מגפת הטיפוס נסגר הגיטו והשמרה עליו הוחמרא. אספקת המזון מוחז לגדר צומצמת עד למינימום. מהלומה קשה למסחר הבלתי ליגלי הונחתה גם עקב החלפת אנשי המשמר אשר בראשם עמד האויבר-לויטנאנט ויסבורן ביוני 1941. בغالל התערבותו של ראש העירייה שורמן⁵⁴ הוחלף האויבר-לויטנאנט ויסבורן שלא הדיר את עצמו מהנאות השודח. שכן קיומו הממושך של הגיטו היה כקוץ בעיניו של ראש עיריה.

ד. עבודה כפיה

כבר מתחילה הכיבוש הנגנו הגרמנים לחטוף יהודים לעבודה. לאחר הקמת הגיטו הובילו קבוצות של יהודים תחת משמר לעבודה אל מוחז לגיטו, בעיקר לפיקוח קרוןות בתחנת הרכבת. המספר המינימלי של עובדים שמועצת הזקנים חוותה להעמיד לרשות הגרמנים היה 50 איש ליום. הם עבדו ללא שכר כלשהו.⁵⁵ החזורים מעבודת ההפיה הצלicho לפעמים להבריח לתוך הגיטו חתיכת פחם, מיצרך רב-עדך, שכן השלטונות הגרמנים לא סיפקו לגיטו חומרה הסקה כלשהם. יהודים הועסקו גם בעבודות שונות ברכבת.

בעלי מלאכה כמו חיטים וסנדלים, עבדו בעיקר בשביל הגרמנים, שהילמו להם במיצרכיהם. אך בשביל משטרת הבטחון ושומרים אחרים נאלצו היהודים לעבוד חנם אין כסף ובוחמורים مثل עצם.⁵⁶ בנוסף לכך הועסקו יהודי קוטנה במחנות השונים של הגרמנים כמו בוורונצ'ין בחפירת תעלה בין סרווצק ומודז'יב, במחנה גריינוזאולד מס' 3 (שניהם במחוז פוזנן), במחנות עבודה בגנייזנו, אינגורוצלאב, יארוצ'ין, פוזנן, אנדז'יוב ואפיילו בברלין.⁵⁷ היהודי קוטנה הוצאה כמו כן מגיטו לויז' בו נכלאו והובילו במשלוחים למחנות עבודה או השמדה שונים. כך נשלח יהיאל איזמן בן קוטנה בטראנספורט מס' 26 שיצא ביום ה-23 Mai 1942 ועם הטרנספורט מס' 23 ביום 15 Mai — מרדי ראך, עם הטרנספורט מס' 21 ב-12 נובמבר 1941 — אסתה אפטשטיין וכו' ⁵⁸.

ה. התנאים החברתיים

המצב הכלכלי כשלעצמו העמיק ביותר את הפער שבין עני לעשיר, כי הכספי היה האמצעי היחיד בו יכול היה היהודי להתגונן בזמן הראשון נגד הכליאן הבלתי נמנע. תמורת כסף

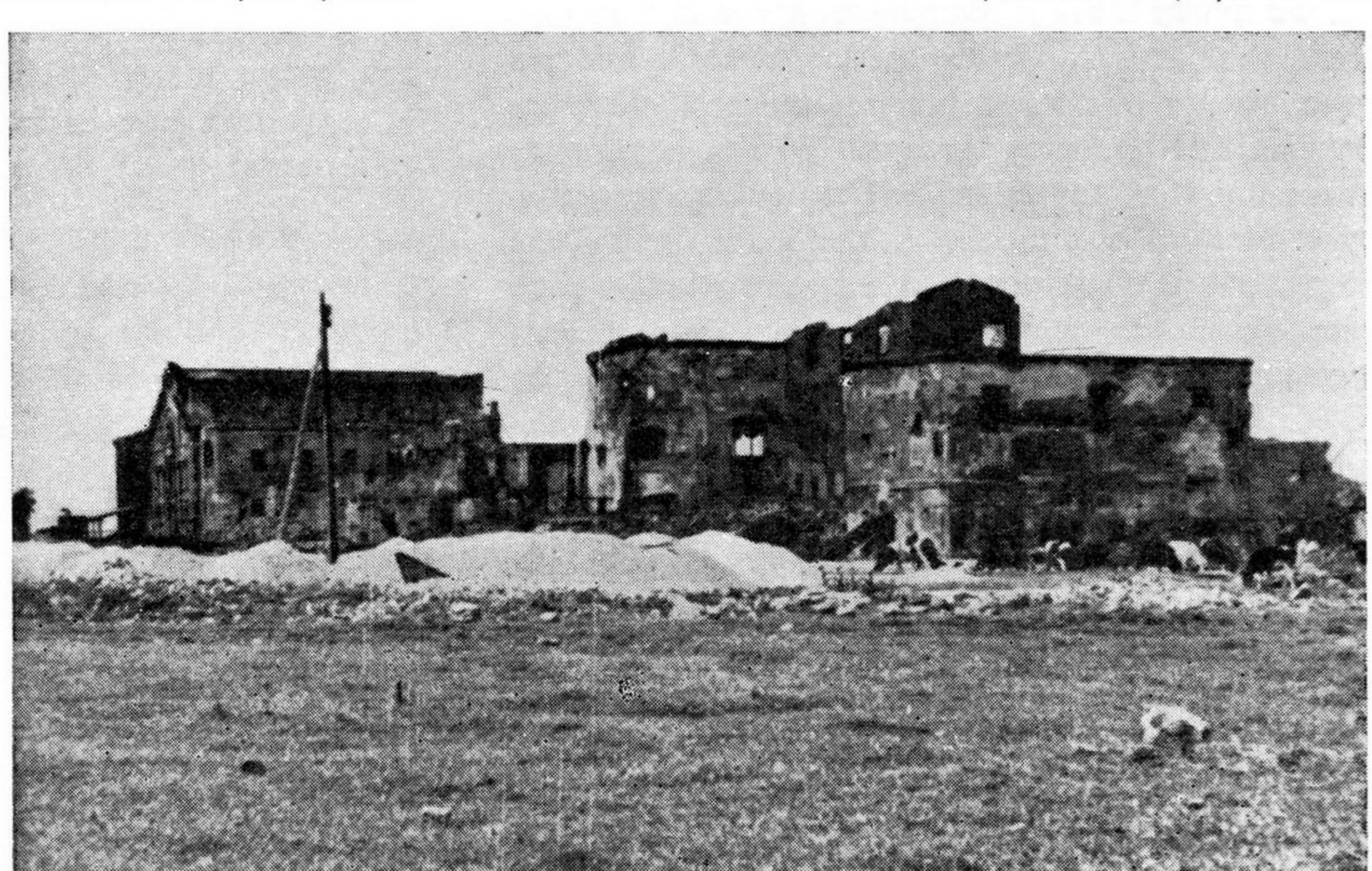
תתואר פשוטה אצל המשמרות הגרמניות שהרכבו ממשטרת העוזר (בגיטו קראו להם "באלקעס"). אפשר היה להסתנן אל העיר, لكنות צרכי אוכל ולהגניבם בשעת ערב אל הגיטו, נוסף לכך ארגנזה הברחת סדרה של בשר ומיצרכיהם אחרים. עסקו בכך שני יהודים, שהסתתרו בכפר סמוך, שפעלו בשותפות עם שני פולנים. מקבל האספקה הייתה קבוצת ה"בראמקאו'עס" (שוערים). ומשחר "בלתי-חווקי" עיר ביותר התנהל בפנים הגיטו. תמורה כסף או סחורות שאנשים הביאו אותם אל הגיטו, ניתן היה להציג הכל, מבון במחירים גבוהים. בחרבות של אורחות הוקמו מ"פולקס-דיזיטשה" לספק מיצרכיהם. בחורבות של יהונת רקיילו "בתיקפה". אך מכל אלה יכול, מבון ליהנות רק היה במצוקה ורعب ונאלצו להזדקק לבית-הטמחי הציבורי.

באורה רשמי סייפו השלטונות הגרמניים לגיטו לחם, תפוחי אדמה וירקות מהסוג הירוד ביותר. נוסף לכך הגיעו לגיטו כמהות מסוימת של חלב רוח מהקוואופרטיב שבעיר — כמורשת מטעם הקואופרטיב קיבלת החלב פעיל מאיר קפלן.

אך גם בדרך זו נהגו להגניב לגיטו צרכי מאכל. אדם בIELDZKI, פולני שעסוק בעצמו בהברחת מיצרכים מתאר את הצנורות דרכם זרם מסחר זה: "יכולוני להיכנס לגיטו משום שהייתי נוהג לספק מיצרכי מזון לשתי משפחות יהודיות. עד לנעלית הגיטו יכולתי להיכנס פנימה, מאוחר יותר — כשהחשים — הייתי ניגש אל השער, שם היו מלחכים לי ונטלו ממני את המיצרכים המוברכים. בסוף 1941, כאשר הגיעו אל השער נאסרה, השתמשתי באפשרות الأخيرة שנותרה לספק אוכל לגיטו. בעזרתו של הלמן שהיה נוהג לרעות את פרותיהם של זוסמאן וקפלן, בשדה שליד הגיטו נכנסתי לצנור הביבוב שהוביל מן הגיטו אל הנחל אוכניה — צנור זה התיבש בימי הקיץ. כך הגיעתי כפוף עד לשדה. ומן-מה הצליח הדבר ביידי, עד שבמקרה הבחן בי זנדארם אחד ובו מקום רצה לירות בהלמן, אלא שלבסוף ויתר. מאותו יום כבר לא יצא איש עם הבהמות. הדבר נאסר חמורות".⁵⁹

לבסוף גילו הגרמנים את עקבות קבוצת המבריחים. ובימים האחרונים של Mai 1941 נדונו למות בטליה בפומבי ארבעה נאשמים — (אברהם הרץ מולוצלאבק שלושה פולנים מקוטנה).⁶⁰ יתר המבריחים נדונו לתקופת מאסר ארוכות.

אך אלה מבין המבריחים, שהצליחו להתחמק מהמאסר לא נרתעו ממעשייהם. וכעבור שנה בערך (19 אפריל 1942) מופיע השוב ב"ליקטנשטייך ציטונג" ידיעה על תלויות פומביות, בולו-צלאבק ובקוטנה של ששה מבריחים יהודים ופולנים אשר פועלו בולוצלאבק, קוטנה וגוטינגן.

גיטו קונסטנצה — אחרי החיסול.
געטא קאנסטאנציג — נאך דער
ליךואידאציג.

גדל בשבי המפלגה ובית-הספר של חברה ציש"⁶³). בתחום זה הגיעו להתקרבות ולשיתוף פעולה שני המהנות היריבים הנ"ל, אשר עד כה התיצבו זה נגד זה. ה"בונד" קיבל על עצמו לבנות את בית"ס ואילו הקבוצות האחרות — לספק את חומריו הבניין. אך כאשר הושלם הבניין לא שימש למטרה לה הוא נועד. בסתיו 1940 שכנו בו בית חולמים קטן לחולי טיפוס משומם שבית החולים האחד לא יכול היה להכיל את המוני החולים.⁶⁴

נקל לתאר את המאמצים הרבים, שהושקעו בהקמת בניין קטן זה בתנאי הגיטו, כדי להבין את הצער והכאב של קומץ אידיאליים אשר גם בחיי הסיטות של "קונסטנטזיה" מצאו בלבם את הכוח הרוחני וראו עצם אחרים לחינוך הדור הצער. בגיטו קוטנה נערכה גם פועלות תרבות מסוימת. הנעור הציוני היה לו מועדון-משלו במינהרת בית-החרושת שם התכנסו לקריאת, להקראות ולשיחות. ה"בונד" קיים פעולה תרבותית גלויה של "קונצרטים" פומביים או "רדייו חי". לשם כך חוברו שירים מיוחדים, דקלומים וסקציונים על הנושא של "החיים בגיטו". כאן בוקרו פעולותיה של "מוסצת הזקנים", התריעו נגד שגיאותיה, כאן נמתחה ביקורת על המשטרة היהודית, הסאניטרים ועל המטבח הציבורי.⁶⁵ "קונצרטים" אלה ריכזו המוניים ובהם באלה לביטוי דעת הציבור היהודי ושימשו מוקד של החיים הציבוריים בגיטו.

התנאים החברתיים-כלכליים עליהם התעכנו לעיל וכן האוירה המדכאה של הגיטו נודע להם השפעה דימורליזציונית על אנשים וקבוצות מסוימות. מקורות מסוימים מספרים על השחיתות המוסרית (שיכרות והפקרות מינית). ועל מלשינים וסוכנים של הגסטapo.⁶⁶

ג' עזרה עצמית וסיווע מהחוץ ככל שהחמיר המצב הכללי, כן החrifת בעית העוזרת הסוציאלית לשכבות העניות ביותר, במיוחד במספר הרב של הפליטים. כבר בחודשי הסתיו של 1939 הוקם ועד העזרה, עליו הוטל בראש וראשונה למצוא קורת גג לפליטים ולספק להם צרכי מזון כלשהם. מספר רב של פליטים שלא היה להם קרוביים בעיר שכנו בבית התרבות, כמו כן נפתח מטבח ציבורי שבאפריל 1940 סיפק 500 ארוחות צהרים ליום.⁶⁷

בעית הדיר הועמדה בפני תושבי קוטנה עצם, בגלל המדיינות האורבאניסטיות של השלטונות הגרמניים אשר הרסו עשרות בתים עז בשכונות היהודיות. וכתוואה מכך נשארו 250 משפחות ללא קורת גג.⁶⁸

עם התירושות האוכלוסייה היהודית נתמעטו האמצעים שברשות המועצה, ובמיוחד לאחר הכליה בגיטו. מרבית האוכלוסייה כבר אז הייתה שרוייה במצב כלכלי חמור ביותר ואילו ההוצאות לעזרה סוציאלית גדלו ללא הרף. הוועד ציפה לעזרה מבחוץ ובראש וראשונה מג'וינט, אשר עד לפרוץ המלחמה היה פעיל ביותר בתחום העזרה הסוציאלית בקרב יהודי פולין.

אך פועלות הסיווע של הג'וינט נתקלה במכשולים פורמליים חמורים ב"אזורים המצורפים" אליהם השתיכה גם ה"ווארטאלנד". השלטונות הגרמניים הירשו לג'וינט לעסוק בעשי צדקה בשטח של "הגנראל גוברנמנט" ואילו ב"ווארטאלנד" שנחשה חלק מהרייך, היו זקנים להרשאה מיוחדת מעת ה"דויזון שטלה" שימושבו היה בקראקוב — ולא תמיד השיגו זאת.

במחנה מה-12 בספטמבר 1940 אל מועצת הזקנים של קרוועניביז, מבטיחה הנהלת הג'וינט כי היא עשו את כל המאמצים שבידה, כדי להרחיב את פעולותיה גם מחוץ לגבולות ה"גנראל גוברנמנט". גם המועצה של קוטנה השתקלה להשיג רשיון⁶⁹ אצל ה"דויזון שטלה" שבפוזנן, אלא שסרבו לה. בתשובתה מיום ה-26 במאי 1940, מציעה ה"דויזון שטלה" של פוזנן אפשרות של העברת כספים ע"י "מוסד החישוב" שבקראקוב.⁷⁰ רק בשני יוני 1940 מודיע הג'וינט כי רשיון כזה נתקלב.⁷¹ כתוצאה לכך קיבלת המועצה את סכום הכספי

אפשר היה לקבל "דירה" טובה יותר. بعد ממון, זהב, כסףوابנים טובות אפשר היה לקנות מיצרים מובהרים ולבסוף — בכיסף אפשר היה לשחד את המשמר הגרמני המושחת ולמצאת אל העולם הגדול. כסף, משמע הרבה כסף, כי כמעט לא היו הגרמנים מסתפקים. ראש המשמר האגידורן היה מקבל "הארץ" יומי בסך של 200 מארק.⁷² מזומנים או דברי ערך נמצאו כמובן רק בידיהם של מועטים ואכן אלה זכו למצב מיוחד מעומת הרוב המכريع של העניים והבלתי אמידים. ההבדלים הסוציאליים נתהדרו בתנאי הגיטו והגיעו לנקודת רתיחה, ביחס אם נזוכה, שהמאבק שהתנהל שם היה על עצם הקיים הפיזי.

עצמם תנאי-הדיור גרמו שתושבי הגיטו ייבדו לשני מהנות: אחד אשר גר באחד משני בתים שהועמד לרשות היודנרט וממנה הנותרים, אשר נאלצו להצופף ולהידחס באולמות בית-החרושת, בפרוזדורים ובאוורות. בתים שכנו חברי היודנרט ובני משפחותיהם, פקידים וב בעלי אמצעים שידם השיגה לקנות את הדיר או תמורה תשולם רב ותקיפים שכבר בלילה הראשון כבשו את מקומותיהם בבניינים. הבניינים האלה כונו בפי העם בשם "בית-הלוודים".⁷³ המועצה ברצונה להקל על מצוקת הרעב של דלת-העם קימה טמחייל-נצחנים בעזרת הכספי שנתקבלו מ"ג'וינט". אך המטבח — באין ברשותו די מצרכי-מזון וכבר בחודשי הסתיו 1940 ז"א לאחר פרוץ המגיפה נתן היה לחסדי תושבי הגיטו — לא יכול היה להצליל את דלת-העם ממומות איתי בראע.

דלת-העם שהגיעה ליישוש וחסורה-תקווה היפנתה את מרירותה ועמה קודם-כל נגד מועצת הזקנים שאת חבריה האשימה באדישות לגורלה האiom. המועצה עמדה כאמור בראש הסולם הסוציאלי והשתיכה לקבוצה המיוחסת ביותר בגיטו. הגרמנים השתדלו בכונה להחריף את הניגודים הסוציאליים בתוך הגיטו. זו הייתה אחת הדרכים ליטול מן היהודים את כוחם הציבורי ולהגבר את הדימורליזציה בקרבתם.⁷⁴ מקרה בולט המאפיין את שנאותם של העניים לתושביו של "בית-הלוודים" מביא עד ראייה: «אשה עניה, ממש שלד מהלך, מכוסה כינים נכנסה במרצת אל "בית-הלוודים", השתרעה על המטוות כדי לטנוף. אחוזת עוית ובקלות של מות על יושבי הבית גועה על המדרגות».⁷⁵

גם הנעור היה מפולג לשני מהנות. באחד התרכו הנעור העובד, בעיקר אנשי ה"בונד" ותומכיהם. המהנה השני — נוער לומד מהשכבות הבורגנויות שנטו לקבוצות ציוניות שונות.

ו. התנאים התרבותיים

הmdiיניות הגרמנית באורי הכיבוש הפולניים הת适应ה להוריד את רמת ההשכלה של האוכלוסייה עד לשפל המדרגה. בשבי הפלנים עוד המשיכו לקיים בת-ספר יסודים ומקצועים מהסוג הירוד, הינו אותה מידת השכלה ההכרחית לאכਰ ולבעל מלאכה. בת-ספר על רמה גבוהה יותר רק בחשי, הינו בחוגים של גבולהה יכלו הצעירים לרכוש רק בחשי, הינו בחוגים של המחברת. ואילו את האוכלוסייה היהודית רצוי הגרמנים לכלוא בגיטו רוחני. מיד לאחר הכיבוש סגרו הגרמנים את בת-ספר הפולנים והיהודים. לאחר זמן, פתחו בת-ספר היסודים הפולניים, אך לא את היהודים, פרט לוודז', שם הווו השלטונות לפתח את בת-ספר שבניניהם לא הוחרמו.

לאחר שהיהודים נכלאו בגיטאות פורסם ב-31 אוגוסט 1940 צו מאי המושל הכללי פרנק, לפיו הורשו היהודים לקיים בת-ספר יסודים בתנאי שיפת ההוראה בהם תהיה יידיש או עברית, אך בת-ספר אלה התקיימו זמן קצר בלבד.

בתנאי הגיינום של מהנה הגועים ("קראפר לאגער") כפי שהגרמנים עצם כינו את מהנה "קונסטנטזיה", לא היה בעצם מקום אפילו לדיבורים על בת-ספר. אף על פי כן ניסו להקים ב"ס בגיטו. היזמה לכך באהמן ה"בונד" אשר בתחום זה היה הוא בקוטנה בעל מסורת. (ב-1929 הקים ה"בונד" בקוטנה בניין

ל„קונסטנטיניה“ כירורג ורופא שניים. בבקשת צוין, כי השירות הרפואי היחיד המצו依 ב„קונסטנטיניה“ הוא של החובש אספרשטיין שאינו עונה לצרכי האוכלוסייה בת שבעת אלפי נפש.⁸⁰

ראש העירייה בלודז' דחה את הבקשה בנימק של מחסור רפואיים בגיטו לודז' גופא.⁸¹ היהודים נעזרו ברופא הפולני המקומי ד"ר ינדראשקו שניתן לו רשות כניסה לגיטו.

לאחר שנתרבו מקרי הטיפוס עלה בידי מועצת הזקנים להביא שני רפואיים יהודים, את ד"ר בז'וזה מווארשה ואת ד"ר ויינזאפט מקרושניביץ הסמוכה. אופיני הוא כי בתקופת החיסול הסופי של הגיטו הירשו השלטונות הגרמנים לד"ר ינדראשקו להתראות עם הרופאים היהודים רק בחדר המשמר ובנכחות הס.ס.

המגפה פרצה בסתיו 1940 ונמשכה עד לחיסולו של הגיטו. על אופייה של המגפה היו חילוקי דעת בין המכוניות הבקטריולוגיים של לודז' ופוזנן. המכון של פוזנן פסק כי המגפה היא של טיפוס הבطن ואילו ד"ר ינדראשקו שהסתיע במכון שבולדז' הוכיח כי זהו טיפוס הבברות.⁸² מהחstor בחומר חיטוי יסודיים (אפילו סבון ומים חסרו), וכן הרעב המתיש, הליכלוך והכינים עשו את מלאכת הגרמנים והמגפה התפשטה במדים איוםים.

לא זו בלבד שהשלטונות הגרמנים התנערו מכל עזרה רפואיית, יתר על כן הם אף הכוינו על פעולות הרפואה המונעת. את שני הרפואיים היהודים סובבו הגרמנים בכח וכאשר ד"ר ינדראשקו פנה לשולטנות בעניין אספקת זרייקות, ענו לו כי בשבייל יהודים ופולנים אין זרייקות. היהודים נאלצו איפוא לאבק עם המגפה בכוחותיהם הדלים, כשהם מופרעים בקיימות ע"י השלטון הגרמני. בבניין שהוקם בשבייל בית ספר, הותקן כפי שכבר הזכנו, ביתה-חולמים קטן ובאמצעים שנאספו באורה חשאי בין תושבי הגיטו צידו ד"ר ויינזאפט והסניטאר אספרשטיין את בית-החולמים בכמהות ניכרות של רפואיים ובממשירים. באמצעות עצמים הותקנה גם מכונת-חיטוי ע"י קיטור.⁸³

הציפות הרבה שכبية החוליםים הקטן גרמה להדבקת הבריאים. מאוחר יותר עלה בידו של הרוקח והעס肯 מאיר בויז'יקובסקי להשיג רפואיות מבחוץ. בדרך זו סופקו לגיטו רפואיות ואגדית תחבשות ע"י הפירמות הברליניות הוגו, רمبر קורטו ושו' וכן מבית החrosis לאגדים באביבאנץ של אנטון ינקובסקי.⁸⁴ הנעור נטל חלק נכבד במאבק עם המגפה. הם ארגנו את מטבח בית החולים אשר לפי עדותו של ד"ר ינדראשקו סייקו הזונה מספקת לחולים. הנערות אספו כספים, בישלי, לבנו לבנים וכיימו תורננות אצל החולים. הדברת המגפה הייתה בתנאים אלה בגדר הנגע וזוו קצירה קצרה דמים. היהודים היו העם היהודי נגדו יצאו הגרמנים במלחמה בקטריאולוגיה.

מתוך האוכלוסייה של שבעת אלפי נפש נרשמו משך כל שנות הגיטו כאלף מקרי מוות מטיפוס הבברות. ממרס ועד דצמבר 1941 בלבד נרשמו 679 מקרי מוות. התמונת מגיעה איפוא לעשרה אחוזים בכל חודש. המספרים הבאים עשויים לתת תמונה מסוימת על מדיה ומהלכה של המגפה במשך עשרה חודשים מרס-דצמבר 1941.

מתוך 77 מקרי מוות בחודש מרס, 31 היו מטיפוס הבברות (42.6%); המספרים המקבילים לאלה היו באפריל 84–52 (62%), במאי 105–70 (69.2%), ביוני 115–69 (60%) ביולי (36%), באוגוסט 48–13 (27%), בספטמבר 8–42 (18%), באוקטובר 3–36 (8.5%), בנובמבר 47–4 (8.5%) ובדצמבר 1–40 (2.5%).

מעקומה התמונת מסתבר, כי זו הגיעו לנקודת השיא שלה בחודש מאי, יוני היה חודש המשבר ומאו יורדת עצמת המגפה עד שבאוקטובר ובנובמבר היא מגיעה לנקודת השפל באוקטובר ונפסקת בסופה של השנה.

אולם בעבר חודשים מעטים, ככלומר בראשית יוני, מופיעה במקומו של טיפוס הבברות, מלחלה לא פחות אימה — השחתה —

הראשון — 5000 ריביס מארק. סכום זה לא הספיק לכיסות אפילו את התקציב החודשי שהסתכם בי-15 אלף ר"מ. מן התזוכיר המפורט מתאריך של ה-19 ביולי 1940 בו מנמקת המועצה את דרישתה לתמיכה חודשית בסך של 15 אלף ר"מ, מצטירת תמונה על המצב החמור וכן על מדיה העצומים של העזרה הסוציאלית.⁸⁵ לפיו אותו תזכיר הגיעו המועצה לי-800 ר"מ ליום ואילו הכנסות מתשלומי שונים (הזנה ודואר) לי-300

ר"מ. הגרעון היומי הגיע איפוא לי-500 ר"מ. במקצת הקל על המצב הממשלה של מצרכי מזון ותרופות⁸⁶ שהגיזנט העביר לעיר ביולי, או תחילת אוגוסט 1940. ממזכרים אלה נהנו 1,513 ילדים עד בני 13 וכן 915 חולמים וזקנים. חלק מהמצרכים נמסר למטבח בית-החולמים. אך כל אלה היו כתיפה בים המזוקה והמחסור.

כיוון שהגיזנט קשה היה לקבל סיוע פנתה, איפוא, המועצה אל „התאחדות היהודים הגרמנים“ בברלין. על הפניה הטלגרפית לברלין מן 20 באוגוסט 1940 קיבלת המועצה בסוף נובמבר 3000 ר"מ.⁸⁷ אך פניות נוספות לא הביאו לתוצאות כלשהן. על מברקה של המועצה מיום ה-29 בינוואר 1941 מшибה ברלין בסרוב ומນמקת זאת בהעדר רשות המושרד הממשלתי המוסמך לכך, שעליו הצביע הגיזנט.⁸⁸

בדצמבר 1940 הוקמה בסוסנוביツ הסתדרות מרכזית לעזרה בהנהגת משה מרין, ראש „התאחדות הקהילות היהודית במרזח שלזיה העילית“, אשר קיבל מהגיזנט את פועלות הסיוע לאזרורים המערביים של פולין שצורפו לריך, בין היתר גם „וארטאלנד“. מן המסמכים לא ברור אם אמן סיעה אותה „יידישע ואלפארטס-פאריניגונג“ שבסוסנוביツ ליידי גיטו קוטנה בסכום כלשהו. בין המסמכים מצויות שתי פניות מן ה-17 וה-24 במרס 1941 של המועצה אל המרכז בסוסנוביツ „כאל המוסד היחיד המטפל בענייני הגיזנט והתאחדות היהודי גרמניה“⁸⁹ בעירנו ובכל הערים. הגיזנט העביר את כל הפניות של המועצה אל המרכז שבסוסנוביツ. מה היו התוצאות הפניות האלה, אין אנו יודעים, על כל פנים, המרכז שבסוסנוביツ לא האריך ימים. בمقتب אל הגיזנט מן ה-15 במאי 1941 מודיעה המועצה, כי לפני כמה ימים נתקבל מכתב מסוסנוביツ בו נאמר, כי פועלותיו של המרכז נפסקות.⁹⁰

הנה כי כן נסתמו כל מקורות העזרה בזה אחר זה. המצב נהפך חמור יותר ויותר. בגלל מגפת הטיפוס גדלו ההוצאות לעזרה רפואיית למדים עצומים. כך למשל עלו הוצאות החזקת „בית-החולמים“ בדצמבר 1940 — כאשר המגפה נמצאה עדין בשלבה הראשונית — לשולשים ושניים אחוז מסך כל הוצאות, (2,784 מ' מתוך 8,564 מ'). נוסף לכך, עקב התמותה הגדולה וריבוי היהודים מאב ואם נאלצה המועצה לפתחה „בית-יתומים“. כמו כן גדל מספר הנזקקים למטבח הציבורי.⁹¹ באוגוסט 1940 הגיע מספר הנזקקים ל-1,102 נפשות ואילו במרס 1941 — ל-2,340, היינו לעומת מעלתה שליש האוכלוסייה נאלצה להתקיים מהמטבח הציבורי. שום עזרה מהחוץ לא מגיעה עוד. בגלל קשיים פורמלאים אין הגיזנט יכול לשולח עזרה כלשהי וסוסנוביツ מוגבלת מאוד באפשרותה ולאחר קיום קצר חדה כאמור להתקיים. הגיטו הגוען נאלץ להסתפק בכוחותיו המועטים שלא יכולו להועיל זמן רב.

ההשמדה על-ידי מגפה ורצח עוד לפני ה-„איסודלונג אקציון“ בוצעה השמדה האוכלוסייה היהודית בשיטות מהרידה ע"י רצח ומגפה. בכוונה תחילתה הפיקרו השלטונות הגרמנים את תושבי „קונסטנטיניה“ לתנאים סאניטריים כאלה בהם התפרצותה של המגפה הייתה בלתי נמנעת. בזמן הראשון נותרו היהודים ללא כל עזרה רפואיית רצינית. הרופאים היהודים המעתים ברחו עוד לפני הגירוש לגיטו. לאחר כמה חדשים, בשעה לסתמבר פנתה המועצה אל ראשי עיריות לודז' בתור בעל הבית של הגיטו הלודזאי בבקשת לשגר

היה תפקידן של המועצות לפני הכרזת הגנרל גוברנמנט, שנתרפסמה ב-28 נובמבר 1939, ובדומה לכך בכל ההודעות הרשמיות והבלתי רשמיות של הנאצים.

ההוראות והצווים היו שונים. בדרך כלל הן הטילו על המועצות חובת מסירת רשימות סטטיסטיות מדויקות על מספר היהודים, התעסוקתם, ומצבם הכלכלי; איסוף כספים, רהיטים, לבנים וכלי בית אחדים בשבי המשותחים, האזרחים והמשטרה; לספק את מספר העובדים הנדרש ולהכין רשימות של המסוגלים לצאת למחנות עבודה וכן מועמדים ל„הבראה“ („אוסזידלונג“) וכו'. אלה היו התביעות השיגרתיות ה„גנרטיאליות“ כלפי המועצות. בנוסף לכך תבעו מהן תביעות מיוחדות שהיו תלויות על פי רוב ברכזם, נטיותיהם, דמיונם ואפיילו ב„חש החומרה“ של ראשי השלטון הגרמני במקומות השונים.

מלבד תפקידים עיקריים אלה, מלאו מועצות הזקנים פונקציות אחרות בעלות אופי פנימי: קנייה וחלוקת של האספה, ארגון העזרה הסוציאלית (במקביל ל„עזרה העצמית היהודית“ שהוקמה בספטמבר 1940), ייצור מקורות עבודה בגיטו ע"י הקמת בתים מלאכה שייצורם היה מיועד בעיקר בשבי המשותחים, שמירת השקט, הסדר והנקון הציוריים. כן מלאו מועצות תפקידים מסוימים של משטרת ובית-משפט.

אין ספק שהגרמנים לא ראו את המועצות כמוסדות שתפקידם לאorgan את חייהם היומיומיים, כדי להזק את כוח עמידתם בתנאים הקשים, אלא כמכשיר סיוע במדיניות ההשמדה שלהם. ואין זה מקרה, כי באגרתו המפורסמת של ריננהארד היידריך, מיום ה-21 בספטמבר 1939 כבר נרמז על „הפרטון הסופי“ של היהודים באזורייםכבושים, מצוי בו סעיף מיוחד מוחך המוקדש ל„יודנראט“ ועוזרו ברכיזו האוכלוסייה היהודית ברובעיהם מיוחדים.

אילו הייתה מועצת יהודים מציבה לפניה כמטרה פעילות לטובת אוכלוסית הגיטו, ודאי שהשלטונות הגרמנים לא היו משלימים עם קיומה אף לא יום אחד. ידועים מקרים של סילוק חברי מועצות ורציחתם מסוים שסרבו למלא את פקודות השלטון, או שנחשבו ע"י הגרמנים כמפירעים לביצוע תוכניותיהם.

במצב זה נאלצו המועצות, אם רק רצוי לשמר על קיומם בהניהם שע"י כך עשויים הם לפחות להקל על סבלות תושבי הגיטו — לתמן בין שתי „חוויות“ המנוגדות: הפנימית היהודית והחיצונית הנאצית. מובן מאליו כי תימרון כזה לא יכול היה להאריך ימים. זו הייתה הליכה על חבל מתה. „החוויות“ הנאצית הייתה חזקה והיא אשר הכרעה וקבעה את מדיניותן של המועצות. כל ימיהן עמדו המועצות בפני הברירה: למלא את פקודות הגרמנים, או להמרותן ולשאת בכל התוצאות הכרוכות בכך לרבות חיסול גופני. ידועים מקרים בהם יו"ר המועצה או אחד מחברייה, לא יכולו להשלים עם התפקיד שהוטל עליהם, להיות מסיעים לנאצים ולא ראו מוצא אחר לעצם אלא לבסוף, או לאבד עצם לדעת.

ובכן, שדה פעולה של המועצות היה תחום מראש: סיוע ביצוע התוכניות הנאציות. כל פעולהיהם האחירות של המועצות שנעשו בהסכמה שלטונית הגרמנים המפקחים — כגון — עזרה סוציאלית ופעילות כלכלית ותרבותית — נשאו אופי זמני שעיקר תכליתן היה להסota מיזמותיהם של הנאצים, והעלמת „הפרטון הסופי“ אותו הכינו ליהודים („יכולים אתם לחוות בשקט בגיטו, שום סכנת אינה צפואה לכם“, נהגים היו השלטונות הגרמנים להבטיח לאנשי המועצות). עד ספטמבר 1941, עת החלו ביצוע ה„אנד-צייל“, לא יכולו „יודנראטים“ לדעת מה תפקיד איום צפוי להם. — אחדים מאנשי המועצות, אלה שהרחקו ראות, יתacen כי יכולו לשער השערות.

ודברים אלה אמרו גם כלפי גיטו קוטנה. מועצת הזקנים של קוטנה העסיקה במשרדיה מספר תפקידים. בשנת 1940 שימש כמושיר אחד בשם משה פלוגר. ב-1941 מושרים כפקידי המועצה

הכוורת אף היא את קצירה בקרב תושבי הגיטו התושבים ומורעבים, שקורבנותיה העיקריים היו הנשים שנפגעו קודם ע"י טיפוס הבהרות. מרבית מקרי המוות בחדשים אוגוסט-דצמבר סיבתם היא שחתת הריאות ואררי העיכול.⁸⁵

היקפה המלא של התמזה מתברר מרשימה גרמנית רשמית, לפיה היו ב-18 באפריל 1941 6,604 נפשות בגיטו וב-15.7.1941 — 6015, מכאן שבין ה-18 באפריל וה-15 ביולי מתו ונרצחו 589 נפשות.⁸⁶

אכן, הרצח לא היה אורה נדייר בגיטו, אך נורו לפיה הנוסח הגרמני השיגרתי „בגלן בריחה“ חמשה יהודים מוקטנה: יצחק מאיר פרץ, לייזר יוסף פרץ, מרדכי נסול, הענעק ארידמן ומשה בוקשטיין. מן ה-24 ביולי ועד ה-17 בדצמבר נורו, כפי שמוסרות תעוזות גרמניות רשמיות, 9 יהודים: ישראל-יהושע יסטז'ומבר, משה פסטרנק, ישראל יהושע רוזנברג, ליפמן רוזנבלט, אנשל פרנקל, אליהו זפקובייך, פרידה ראש, מתחיהו קרוננברג ומשה הירש ויינשטיין. אצל אלה לא צוינה אפילו סיבת הרצח. רשמיות זו נחשה או כבר כמיותרת.

חברי „מועצה היהודים“ עם סנדר פאלץ בראש דער „יודנראט“ מיט סענדער פאלץ בראש

מן המספרים הגרמניים הרשמיים מסתבר, כי ב-1 בנואר 1942 מנתה האוכלוסייה היהודית ב„קונסטנטיניה“ 5,762 נפשות. במסך שמונה וחצי חדשים ניספו איפוא 842 נפשות, כמעט 13 אחוזים. אך המספר 5,762 נפשות יש לראותו כמוגזם, משום שלא כל מקרי המוות נרשמו בהודעות הפטירה. מספר מסוימים של יהודים הצליח לבסוף מהגיטו.⁸⁷ אך אין לקבוע את מספרם המדויק.

קבורת המתים הייתה משום בזיהוי המת. קרון אופים קטן שימש כעגלה. שני קברים נס, עגלון ושותר גרמני ליוו את המת בדרכו האחרונה. את הגוויות השליכו לתוך הקרון, שבגלל מספרם הרב אי אפשר היה לסגורו. טלטולי העגלה גרמו להתנששות הגופות זו בזו והראשים קפצו כלפי מעלה ככדורים.

מועצת הזקנים ושרותי הסדר הציבורי הרשמיות הגרמניות הנ"ל מאפריל-יוני 1941 מציינות את שמות חבריו מועצת הזקנים: ברנרד הולצמן (יו"ר), סנדר פאלץ (גבור), יצחק קויביץ ופייביש אופטושינסקי (חברים). לא ידוע אם זה היה ההרכב המלא של המועצה.

על פעילות המועצה נמסר לנו ברשימות אלה מעט מאוד: שנים מבין חבריו המועצה, סנדר פאלץ (ציוני) ויצחק קויביץ (אגודת ישראל), שמשו במוסדות הקהילה עוד לפני המלחמה. היו"ר הולצמן היה לפני המלחמה יו"ר אגדת הספרט „מכבי“. שלא כשאר היהודים אשר נאלצו לענוד שני סרטים של מג'ידוד צהובים התפורים לחזה ולגב, ענדו חבריו המועצה סרטים של כחול-לבן.

עיקר תפקידם של מועצת הזקנים צרייך היה להיות, לפי כוונת השלטונות הגרמניים, מילויים המדויק של הצוים וההוראות. זה

1941 לפברואר 1942. ב-8 בדצמבר 1941 הופעל מחנה ההשמדה בחלמנו (14 ק"מ מקובו).

ההחלטה על חיסולם הגופני של התושבים היהודים ב"וארטאלנד" נתקבלה לא מאוחר מוקטובר 1941, שכן כבר בחודשים אוקטובר-נובמבר של אותה שנה נעשו הכנות להקים את המחנה בחלmeno. ב-2 לינואר 1942 פרסם מושל ה"וארטאלנד" את הודעה על "טירור" האזרע מיהודים ("אנטיוודונג").⁹⁶

המבצע החל במחוז קוניין בסוף ספטמבר, או בתחילת אוקטובר 1941 וכל האוכלוסייה היהודית במחוז זה (3000 נפשות) רוכזה בזאג'רובה, עיירה סמוכה לקוניין. כל יהודי נבדק בדיקה רפואיית ונדרש לשלם עבורה מס גולגולת בסך של 4 ריאיכסמרק. כביכול הבדיקה הרפואיית — של גברים מגיל 14 עד 60 ונשים עד 50 הייתה צריכה לוודא את כושר עבודתם. לאחר מכן הוחל ב"איסיזידלונג" — "העברה". לאנשים נאמר, כי הם מושעים במשאיות לקובו ומשם ברכבת לודז'. הם נדחסו 60 איש למוגנות משא והועשו ליערות קויימייזוב ושם הושמדו.

פולני שהיה אסור בידי הפס. והובא יחד עם שניים אחרים כדי לקבע את המתים ולמיין את בגדייהם סיפר, כי יהודים הושלכו חיים לבורות מלאים סיד לא כבוי וזרם מים ניתן עליהם ברציפות. באותו זמן הובאו במכוניות גופותיהם של יהודים חנוקים בגאון שאף הם נקבעו שם.

זה היה השלב הפרימיטיבי "הגס", מבחינה טכנית. לאחר הפעלת מחנה חלmeno "שוכלה" מלאכת ההשמדה ונעשתה בקצב דוחה.

בתחילת מרץ 1942 עבר על הפרובינציה הגל השני החזק יותר של ההשמדה שנמשך עד הסוף. ב-2 וב-3 במאرس חוסלו הגיטאות בשתי העיירות הקרובות לקרושניביץ וז'יכלין והgel התקרב לשערי הגיטו של קוטנה. ב-23 למרס התחיל המבצע שם והוא נמשך עד אמצע אפריל. הכל פעל באורה שיטתי. כל יום מושעים לפני הא"ב 300–400 יהודים במשאיות בכיוון לקובו. גם כאן תבעו מהקרבות תשלום תחילה את מס הגולגולת שבינתיים עלה מחריו והגיע ל-10–12 ר"מ.

את חברי מועצת הזקנים חיסלו ביריות בו במקומם. לפי נוסחה אחד נדרש לראש המועצה להביא כוס מים ובעוד הוא ממלא את הפקדה, ירו בו מעשה בגידה מאחור. חיסולם של היתר נעשה מחוץ לשטח הגיטו, כנראה בבית הקברות היהודי. המשטרה היהודית הייתה האחראית בתור החיסול.

לאחר מכן הובאו מגיטו לודז' 40 יהודים כדי לנחות את הגיטו ולמיין את הרוכש הנותר. אותה פלוגת ניקוי ("איפרוי מונגע-קומאנדו") שהטה בשטח הגיטו עד ספטמבר, הינו כמחצית שנה. כשיימו עמדתו להזירים לודז', אך הנה התהבא אחד מהם — קיווה שיוכל אח"כ להימלט. כעונש על כך נאלצה כל הפלוגה לעبور דרך שורה של קלגסי ס. מזווינים באלות כבדות. כמה מהם נפלו במקום ואת יתרם נאלצו להשליך לתוך המכוניות, משומם שלא יכולו לעמוד על רגלייהם. לאחר זאת פלוגת הניקוי נערכה ע"י הפס. בדיקה יסודית בחפש מקומות מחבוא אפשריים בגיטו. אחריהם חזרו וחיפשו שלטונות העיר והמטרה. לאחר כל זאת נmarsר כל השטח לעיר בתור מحسנים.

הדבר הראשון בו נתקלו התושבים הפולנים עם כניסה ל"קונסטנטזיה" היו קליבית מפוזרים, לבנים ובגדים ישנים וערמות רבות של נייר וספרים וכן בורות פתוחים. זהו כל מה ששרד משחת אלפי היהודים בערך שהובילו לחלmeno.

המכוניות על מטען האנושי הועשו עד לבניין ששימש לפני מלחמת העולם הראשונה כארמון של פריז, ומאו חදלו לגור בו בכלל. אחד מן ה"זודנער קומאנדו" של קולמהוף (השם הגרמני של חלmeno) נשא נאום בפני הבאים בו, הבטיח להם כי ישלחו לעבודה למזרחה, שם ינהגו בהם יפה ויספקו להם מזון. לפני הנסיעה — כך אמר — חייבים הם רק להתרחק ולמסור את בגדייהם לחטו. לאפעם קרה כי בסופו של הנאום היו الكرבות המרומים פורצים בתשואות — הנואם היה גרמני זקן ודבריו עוררו אמון.

דוד והנריקה ארונובייך, נתע קרייאר (מי שהיה שם ביתה הכנסת).

הסיפור הבא מביא מפיו של ניצול גיטו "קונסטנטזיה" מוסר עדות נאמנה על נהוגם של אחדים מבין פקידים אלה: בסכנת מוות הצליח בעל הסיפור לשחד את ראש המשמר הגרמני כדי שינוי לו להעביר אל הגיטו את רוכשו שהיה מושתר בדירותו הקודמת בעיר. אולם הפקידים היהודים של מה שכונה "משרד המקס" החרימו את הסחורה ותבעו סכומים כה עצומים תמורה שיחזורה, עד שבבעל הסחורה העדיף לוותר עליה ולהשאירה בידיהם של שחטנים אלה.⁹⁷ אותו "משרד מקס" מתואר בעדות זו כמו שהטיל מסים וסחט מן החיים ומן המתים. ודאי שיש להתייחס בזהירות אל תאור שלילי זה של משרד שמתפקדו היה למצוא אמצעים בשבייל הצריכים הכלליים של הגיטו, אך אין כל ספק, כי באוירה המיחודה ששררה בגיטו, שעה שככל אחד ואחד, נאבק יומיום על קיומו הגוף והצלתו, נתרבו מעשי האונאה והועל לגבי יחידים.⁹⁸

אסיר-מחנה פלוטקין • לאגער-אינטערנירטער פלאטקין

ליד מועצת הזקנים היה קיים גם בית-משפט יהודי שבסמכותו הייתה גם הטלת עונשי מאסר. בראשימה אחת המצויות בידינו על אותו בית-משפט מתואר הי"ר איש הגון ונמרץ,⁹⁹ אך שמו לא נמסר.

עוד פחות מכך מוסרים המקורות שבידינו על המשטרה היהודית בגיטו קוטנה. לא היו לה מדים וכל נשקה היו אך אלות. עדות אחת מתארת את התנהגותה של המשטרה "כנתעתבת".¹⁰⁰ אחר מספר: "התנהגות המשטרה רואה לגינויו, כאשר קיבל אדם ראשון יציאה (מהגיטו) נאלץ עוד לפקות עצמו אצל המשטרה".¹⁰¹

במיסכים מוזכרים שמות השוטרים היהודיים האלה: פראנקנשטיין, גורקי (אחד הפקידים היהודיים הוותיקים בעיריה של קוטנה). בסיום ה"אקציה" השאירו הגרמנים 40 יהודים כדי שנינקו את המחנה. בין אלה היו ודאי כמה שוטרים. בין האחים גמניים: הלמן, פראשקר, מנדל וארשצ'יק, קירשטיין, צלמנסקי, פרנקנשטיין וכןן.¹⁰² אין לדעת בבירור אם כל הנ"ל השתיכו למשטרה היהודית, אולם ידוע, כי הגורל שפקד את היהודי קוטנה לא פסח אף על המשטרה היהודית.

י. מבצע הגירוש לחלmeno. הגיע החורף של 1941–1942. בגיטו שירר רעב, יגון ויאוש. אך הגרווע מכל הן השמועות שהחלו פושטות בגיטו הסגור לחלוון, שקשה היה להאמין באמיתותן. נפוצו ידיעות על ה"איסיזידלונג" בקהילות הסמוכות — קולו, קלודובה. בוגאי סומפולנו ואחרות. קהילות אלה חיסלו בין ה-7 בדצמבר

מתוך המכוניות, לבדוק אותם ולהטמיןם בקברים המכוניות או לשרפם במשרפות. הפעלים חולקו ל„האזוקומאנדו“, שהועסק במחנה עצמו בשירות אנשי ה-יס.ס. ול„וואלדוקומאנדו“ שעבד בעיר. לא אחת ארע שאוותם אסירים יהודים מצאו בתוך הקרבנות את קרוביהם. הם עבדו כשרגליים כבоловות ושוכנו במרתף תחת קירוטיו היו כתבות: „אל הרופא“, „אל המרחץ“; בקצת הפרוזדור הסבירו לאנשים כי יובילו במכונית אל מקום הרחצה. צמוד לדלת היציאה חיכתה להם מכונית מכוסה שדלתותיה פונות אל פתח הפרוזדור. מכאן עלו במדרגות עשוויות לכך אל המכונית. אך כבר בדרך אל המכונית הלה חיש מהר כל אותה אוירה רגועה. בצעקות ומכות האיצו השוטרים המרוונים בקרבנותיהם להיכנס למכונית חיש מהר וכך שיתקנו כל רפלקס של התנגדות. מיד

לאחר שהמכונית בלעה את קרבנותיה נסגרו הדלתות באורח הרטמי והמנוע הופעל. צנור שהותקן במיוחד הוביל את הגנו שורם מהמנוע אל המכונית הסגורה. תחילת נשמעו זעקות של יושן ודפיקות בקורות המכונית אך כבר לאחר 4 או 3 דקות או יותר (בהתאם לעצמת הזרימה) השתרה דממה. את הגוף הובילו לעיר וזוכוב שמצא למרחק של ארבעה קילומטר, שם הוציאו אותו מהמכונית וערכו בהן חיפוש, שמא הסתרו חפציהם יקרים. עקרו שני זהב, תלשו טבעות מעל אצבעות הידים. עד אביב 1942 הטמינו את הגוף הנקוט בקברי-המוניים ואו בנו שני בתים משרפות. מאוחר יותר הוציאו את המתים מהקברות ושרפו את הגוף, כדי למחות כל עקבות של מעשיהם.

בינתיים היה מגיע אל המחנה, שנוקה מקורבנותיו הקודמים, משלוח חדש וחזר חלילה. כך נחנקו בגאו קרוב לאלף נפשיים. זקנים וילדים נרצחו במרקם רבים עוד קודם לכן עי קלגי ה-יס. ס. בכל מיני מיתות סאדיסטיות. נוסף על „זונדר קומאנדו“ שמנה כמאה איש, הועסקו במחנה עוד כשבעים פעילים יהודים. את הנחלשים היו הגרמנים הרגים וטומנים בקברים מכוניים ובמקומות העסיקו יהודים אחרים שבחרו מתוך המשלוחים. הפעלים היהודים הוכרחו להוציא את הגוף

על התעודה החומות שתים-עשרה חתימות. נוסף לשם שלושת היהודים מוקטנה מוצאים אלו ארבעה מלנצ'יז. אחד מלודז' אחד מגראבו, מסאניקי, מלוטומירסק ואחד מטורק.

את המשלוח שכרגיל היה בן 100—150 נפש היו מכוניים לאולם בקומת הראשונה, שם ציוו עליהם להתפשט ולהשאיר את בגדיהם מסוורים („הרוי יהיו זוקים להם אח'כ“). הקרבנות שנשארו בגדיהם התחתונים הובילו מהאולם דרך פרוזדור שעלה קירוטיו היו כתבות: „אל הרופא“, „אל המרחץ“; בקצת הפרוזדור צמוד לדלת היציאה חיכתה להם מכונית מכוסה שדלתותיה פונות אל פתח הפרוזדור. מכאן עלו במדרגות עשוויות לכך אל המכונית. אך כבר בדרך אל המכונית הלה חיש מהר כל אותה אוירה רגועה. בצעקות ומכות האיצו השוטרים המרוונים בקרבנותיהם להיכנס למכונית חיש מהר וכך שיתקנו כל רפלקס של התנגדות. מיד

לאחר שהמכונית בלעה את קרבנותיה נסגרו הדלתות באורח הרטמי והמנוע הופעל. צנור שהותקן במיוחד הוביל את הגנו שורם מהמנוע אל המכונית הסגורה. תחילת נשמעו זעקות של יושן ודפיקות בקורות המכונית אך כבר לאחר 4 או 3 דקות או יותר (בהתאם לעצמת הזרימה) השתרה דממה. את הגוף הובילו לעיר וזוכוב שמצא למרחק של ארבעה קילומטר, שם הוציאו אותו מהמכונית וערכו בהן חיפוש, שמא הסתרו חפציהם יקרים. עקרו שני זהב, תלשו טבעות מעל אצבעות הידים. עד אביב 1942 הטמינו את הגוף הנקוט בקברי-המוניים ואו בנו שני בתים משרפות. מאוחר יותר הוציאו את המתים מהקברות ושרפו את הגוף, כדי למחות כל עקבות של מעשיהם.

בכל מיני מיתות סאדיסטיות. נוסף על „זונדר קומאנדו“ שמנה כמאה איש, הועסקו במחנה עוד כשבעים פעילים יהודים. את הנחלשים היו הגרמנים הרגים וטומנים בקברים מכוניים ובמקומות העסיקו יהודים אחרים שבחרו מתוך המשלוחים. הפעלים היהודים הוכרחו להוציא את הגוף

